

Michał Niedziela

email: michal.niedziela.44@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9784-6197

Militarne i paramilitarne siły obrony terytorialnej – geneza i charakterystyka podziału

STRESZCZENIE

Artykuł przedstawia syntetyczne ujęcie współczesnych koncepcji obrony terytorialnej w Europie, koncentrując się na ich podziale na modele militarne i paramilitarne. Punkt wyjścia stanowi powojenny rozwój struktur odpowiedzialnych za obronę terytorium państwa, który w kolejnych dekadach doprowadził do ukształtowania dwóch odmiennych podejść organizacyjnych. W pierwszym z nich siły obrony terytorialnej są integralną częścią sił zbrojnych i obejmują formacje zdolne do prowadzenia działań obronnych oraz nieregularnych na wyznaczonych, znanych sobie stałych rejonach odpowiedzialności. W drugim modelu zadania z tego zakresu realizowane są przez formacje o charakterze policyjnym lub żandarmeryjnym, dla których obrona terytorialna stanowi dodatkowy, lecz istotny obszar działania. Artykuł porządkuje te dwa podejścia, wskazując ich podstawowe cechy oraz logikę funkcjonowania, bez odnoszenia się do szczegółowych rozwiązań krajowych. Celem opracowania jest wprowadzenie klarownego podziału współczesnych form sił obrony terytorialnej, który może stanowić punkt odniesienia w dalszych badaniach nad tym zagadnieniem.

Słowa kluczowe: obrona terytorialna, bezpieczeństwo, siły militarne, formacje paramilitarne, model organizacyjny.

Wprowadzenie

Współczesne bezpieczeństwo państw europejskich charakteryzuje się rosnącą złożonością oraz wielowarstwowością zagrożeń, które wymykają się tradycyjnym podziałom na konflikty militarne i niemilitarne. Obserwowane w ostatnich dekadach zjawiska, takie jak rozwój technologii, hybrydyzacja działań zbrojnych, wzrost znaczenia infrastruktury krytycznej czy intensyfikacja aktywności służb specjalnych i grup dywersyjnych, sprawiają, że państwa coraz częściej zmuszone są do poszukiwania struktur zdolnych do efektywnego reagowania na zróżnicowane zagrożenia – opisane zjawisko dotyczy również sił obrony terytorialnej. Mimo że pojęcie obrony terytorialnej funkcjonuje w literaturze od dziesięcioleci, to nadal pozostaje kategorią niejednorodną, obejmującą szerokie spektrum struktur, funkcji i zadań. Wynika to z faktu, że sama idea obrony terytorialnej może być realizowana na wiele sposobów – od formacji ściśle wojskowych po rozwiązania oparte na służbach

porządkowych czy instytucjach działających na styku bezpieczeństwa wewnętrznego i obronności. Z tego powodu próba jednoznacznego uchwycenia istoty obrony terytorialnej wymaga nie odwoływania się do poszczególnych przykładów organizacyjnych, lecz do podstawowych założeń, które stanowią fundament jej funkcjonowania. Celem pracy nie jest więc opis poszczególnych formacji czy szczegółowych rozwiązań organizacyjnych, ale przedstawienie samego podziału, który pozwala uporządkować to, co zwykle ujmuje się pod wspólnym terminem „obrona terytorialna”. Podział ten obejmuje dwa modele: militarny i paramilitarny. Choć nazwy mogą sugerować prostą różnicę wynikającą z obecności lub braku podporządkowania wojsku, to w istocie wyznaczają one dwa odmienne sposoby myślenia o roli lokalnych struktur w systemie bezpieczeństwa państwa. Ujęcie ich w jednej kategorii bez rozróżnienia prowadzi często do nieporozumień dotyczących ich istoty, zadań czy funkcji w czasie pokoju i w sytuacji zagrożenia. W niniejszym artykule podjęto próbę przejrzystego omówienia tego podziału oraz wskazania najważniejszych cech, które pozwalają oddzielić oba modele. Przyjęte podejście skupia się wyłącznie na ich ogólnej charakterystyce, bez wartościowania i bez szczegółowych odniesień do konkretnych przykładów państwowych. Stosowane ujęcie tematu umożliwia spojrzenie na obronę terytorialną jako na szeroką koncepcję, w obrębie której mieszczą się różne rozwiązania, ale wszystkie mogą być opisane poprzez jedną z dwóch podstawowych logik organizacyjnych. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie jasnego i czytelnego podziału współczesnych koncepcji sił obrony terytorialnej w Europie oraz ukazanie, jakie elementy przesądzają o zakwalifikowaniu danej formacji do jednego z dwóch modeli. W kolejnych częściach omówione zostaną więc cechy modelu militarnego i paramilitarnego, poprzedzone przedstawieniem ewolucji opisywanych sił w okresie powojennym.

Ewolucja koncepcji sił obrony terytorialnej w powojennej Europie

Podstawę rozważań na temat współczesnych koncepcji sił obrony terytorialnej w Europie stanowi okres powojenny, zatem czas tzw. „zimnej wojny”, którego analiza pozwala na zrozumienie ewolucji opisywanych sił, ostatecznie skutkującej ich występowaniem w znanych współcześnie formach. Okres zimnej wojny stanowił jeden z kluczowych momentów dla dalszego rozwoju obrony terytorialnej. Powojenna rzeczywistość geopolityczna skoncentrowana była wokół dwóch mocarstw: Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego, stojących na czele przeciwnych wobec siebie sojuszy – NATO i Układu Warszawskiego. Kluczowe w procesie budowania nowych systemów obrony państw Europy okazały się doświadczenia płynące z zakończonej II wojny światowej – szczególnie te związane z licznymi atakami lotniczymi oraz postępowaniem w dziedzinie działań dywersyjnych, albowiem w połączeniu z rozwojem technologii wojskowych przytoczone doświadczenia stanowiły przyczynę rozwoju środków napadu powietrznego, broni rakietowo-jądrowej oraz dedykowanych jednostek specjalnych przeznaczonych do działania za liniami wroga. Wskutek wymienionych czynników powszechnym wśród państw Europy stało się przekonanie, że stałym elementem nadchodzącego konfliktu zbrojnego będą starcia oraz ataki w znacznym oddaleniu od pierwszej linii frontu, a szczególnie na nie narażone będą obiekty infrastruktury krytycznej oraz ośrodki miejskie. Nie dziwi więc fakt, że koniecznością dla systemów obrony państw Europy (bez znaczenia na sojusz, do którego należały) stało się dążenie do angażowania ludności w realizację zadań związanych z obroną kraju – kluczowe było więc wykształcenie

w obywatelach współodpowiedzialności w tej kwestii¹. I choć w znaczącej części Europy wspomniana współodpowiedzialność realizowana była poprzez obowiązek odbycia zasadniczej służby wojskowej (po której odbyciu żołnierze przechodzili do rezerwy, a w momencie wybuchu wojny zostawali zgodnie z doktryną powoływani do służby czynnej), to w wielu europejskich państwach do celów obrony terytorialnej zaczęto powoływać dedykowane siły, działające w jednej z następujących form:

- pierwszej, w której zadania związane z obroną terytorialną realizowane były przez specjalnie przeznaczone do niej siły składające się z żołnierzy zawodowych, które w razie wojny współpracowały z innymi rodzajami wojsk;
- drugiej, w której żołnierze szkolili się wyłącznie podczas szkoleń okresowych, a w czasie pokoju siły obrony terytorialnej ograniczały się do koniecznej kadry oraz instruktorów; w tej formie stan osobowy jednostek uzupełniany był przez szkolących się cyklicznie żołnierzy w momencie wybuchu wojny.

Wartym podkreślenia jest fakt, że wymienione formy dotyczą wyłącznie sił obrony terytorialnej wchodzących w skład sił zbrojnych danego kraju – należy przytoczyć również dwa inne modele obrony terytorialnej. W pierwszym zadania z omawianego zakresu realizowane były przez odpowiednio wyszkolone oraz wyposażone społeczeństwo (tzw. forma milicyjna) – w opisywanym modelu, obywatele posiadali w domach konieczne wyposażenie, a nawet broń, w wyniku czego w momencie wybuchu wojny społeczeństwo stanowiło siły gotowe do obrony znanego sobie najbliższego terytorium. Przytoczona forma znalazła swoje odzwierciedlenie w Szwajcarii oraz krajach Europy Północnej. W drugim, również pozawojskowym modelu obrony terytorialnej, zadania z tego zakresu realizowane były przez inne służby niezwiązane z siłami zbrojnymi, takie jak formacje policyjne², stráže graniczne³ czy organizacje paramilitarne. Choć wybór podejścia do obrony terytorialnej w danym kraju był zależny od wielu czynników, a państwa wielokrotnie łączyły poszczególne elementy przytoczonych modeli (np. realizacją zadań z omawianego zakresu zajmowała się zarówno przeznaczona do nich formacja oraz odpowiednio przeszkolone społeczeństwo), to w momencie wojny, niezależnie od koncepcji, zadania sił obrony terytorialnej sprowadzały się do⁴:

- zapewniania porządku wewnętrznego⁵;
- prowadzenia działań skierowanych na zapobieganie dywersji⁶;
- ochrony kluczowych obiektów (w tym infrastruktury krytycznej), zarówno przed środkami napadu powietrznego, jak i siłami dywersyjnymi.

¹ B. Chocha, *Obrona terytorium kraju*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1974, s. 243–245.

² Szerzej, Wiśniewski B., Prońko J., *Ogniwa ochrony państwa*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003.

³ Szerzej: *System ochrony granicy państwowej RP. Stan obecny i prognozy na przyszłość*, red. nauk. B. Wiśniewski, R. Jakubczak, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2015; *Współczesny wymiar funkcjonowania Straży Granicznej*, red. nauk. B. Wiśniewski, Z. Piątek, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2007.

⁴ R. Jakubczak, J. Marczak, *Obrona terytorialna Polski na progu XXI wieku*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1998, s. 84–90.

⁵ Szerzej: *Wyzwania, szanse, zagrożenia i ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego RP o charakterze wewnętrznym*, red. nauk. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2016.

⁶ *Właściwości dywersji i jej zwalczania. Zarys problemu*, red. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2006, s. 7.

Choć w większości krajów siły obrony terytorialnej przeznaczone były do wykorzystania w czasie wojny, to jeżeli obowiązująca w danym kraju koncepcja zakładała wykorzystanie sił obrony terytorialnej w czasie pokoju, zajmowały się one najczęściej zwalczaniem skutków klęsk żywiołowych oraz działaniami takimi jak budowa dróg, czy prace remontowe.

Wynikające z zakończenia okresu zimnej wojny zmiany polityczno-militarne doprowadziły do zmniejszenia priorytetu obrony terytorialnej w polityce bezpieczeństwa wielu krajów Europy. Brak zagrożenia ze strony Federacji Rosyjskiej (a zarazem ukierunkowanie na prowadzenie z nią partnerskiej polityki) dla bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych oraz ich europejskich sojuszników pozwoliły na skupienie uwagi sojuszu na działaniach militarnych w oddalonych od centralnej Europy rejonów świata oraz na zaangażowanie się w zapobieganie globalnemu terroryzmowi⁷. Opisywany stan rzeczy nie trwał jednak długo, albowiem wzrost tendencji imperialistycznych Federacji Rosyjskiej przejawiający się przede wszystkim agresją na terytorium Ukrainy w 2014 roku dotkliwie odbił się na polityce bezpieczeństwa Polski, państw bałtyckich oraz Skandynawii. Zagrożenie militarne ze strony Rosji wpłynęło bezpośrednio na kwestię obrony terytorialnej wymienionych państw (w przypadku Polski przywołane zdarzenia stanowiły bezpośredni powód utworzenia opisywanego rodzaju wojsk), w których współcześnie jest ona realizowana przez dedykowane elementy sił zbrojnych przeznaczonych do współpracy z pozostałymi rodzajami w momencie wybuchu wojny. Znaczące różnice między współczesnymi koncepcjami sił obrony terytorialnej we wspomnianych rejonach występują w kontekście zadań realizowanych przez opisywane formacje w czasie pokoju, które podzielić można na dwie kategorie:

- pierwszą, zgodnie z którą w czasie pokoju siły OT zajmują się realizacją zadań niezwiązanych z działaniami militarnymi, przede wszystkim z działaniami kryzysowymi (np. Polska, Estonia⁸);
- drugą, w której opisywane siły skupione są wokół przygotowania obywateli do agresji zbrojnej, a kwestie związane choćby z działaniami w obliczu klęsk żywiołowych nie stanowią głównych zadań formacji (kraje nordyckie).

W przypadku państw Europy Zachodniej oraz basenu Morza Śródziemnego szczególnie widoczny jest zbliżony do znanego z okresu zimnej wojny pozawojskowy model obrony terytorialnej. Współcześnie polityka bezpieczeństwa wspomnianych państw stanowi przede wszystkim odpowiedź na zagrożenia związane z terroryzmem, nielegalną migracją oraz zorganizowaną przestępczością. Nie dziwi więc fakt, że koncepcje obrony terytorialnej w opisywanych rejonach w czasie wojny zakładają realizację zadań z tego zakresu przez formacje paramilitarne oraz służby, które w czasie pokoju wykonują obowiązki związane z bieżącymi zagrożeniami⁹ dla bezpieczeństwa swoich państw. Z uwagi na wymienione związki można śmiało stwierdzić, że w zależności od uwarunkowań bezpieczeństwa danego kraju współczesne siły obrony terytorialnej przybierają charakter militarny (gdy zadania z przedmiotowego zakresu realizowane są przez dedykowane elementy sił zbrojnych) lub paramilitarny (podczas gdy zadania z zakresu obrony terytorialnej stanowią dodatkowe zadania inne

⁷ D. Mierzejewski, *Bezpieczeństwo europejskie w warunkach przemian globalizacyjnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, s. 89–90.

⁸ Szerzej: T. Małyś, *Wojska obrony terytorialnej w państwach bałtyckich*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 3, s. 225–235.

⁹ B. Wiśniewski, G. S. Sander, *Zagrożenie, kryzys i sytuacja kryzysowa – jako uwarunkowania życia współczesnego człowieka*, „Biuletyn Informacyjny Techniki Przeciwpowarowej” 2016, Nr 41, Issue 1, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpowarowej, Józefów 2016, s. 13–18.

służby czy formacji niewchodzącej w skład sił zbrojnych danego kraju). Należy jednak zwrócić uwagę, że opisany podział nie stanowi wynalazku XXI wieku i jest podparty licznymi doświadczeniami państw z okresu zimnej wojny, kiedy to państwa Europy aktywnie konstruowały powszechne wówczas koncepcje sił obrony terytorialnej stanowiące odpowiedź na dominujące zagrożenie o charakterze militarnym.

Charakterystyka militarnych sił obrony terytorialnej

Jak ustalono w poprzedniej części artykułu, pierwszą kategorię sił obrony terytorialnej można określić mianem militarnych, zatem wchodzących w skład sił zbrojnych danego kraju, jako ich samodzielny rodzaj bądź ich integralna część jednego z rodzajów (według K. Marczyka, zadania z zakresu obrony terytorialnej realizowane są w większości państw Europy przez wojska lądowe¹⁰). Z uwagi na te związki przyjęto, że na potrzeby niniejszego artykułu termin militarne siły obrony terytorialnej stosowany będzie zamiennie z określeniem wojska obrony terytorialnej. W przypadku dedykowanych wojsk obrony terytorialnej charakterystyczną cechą stanowi uzbrojenie i wyposażenie. Uwzględniając fakt, że w założeniu potencjalnym przeciwnikiem dla sił obrony terytorialnej są wojska liniowe, a nawet jednostki specjalne przeciwnika, należy podkreślić istotę uzbrojenia oraz wyposażenia tych formacji, które powinno umożliwiać prowadzenie możliwie skutecznej walki z prawdopodobnym oponentem. Jak wskazują J. Marczak i R. Jakubczak, wyposażenie opisywanych formacji w zużyty lub przestarzały sprzęt bezpośrednio odbija się na ich skuteczności w momencie starcia z wrogiem¹¹. Wspomniani autorzy wśród cech uzbrojenia dedykowanego dla wojsk obrony terytorialnej wymieniają między innymi: wysoką efektywność rażenia, niskie koszty produkcji sprzętu oraz szkolenia, niezawodność działania i łatwość obsługi, uniwersalność zastosowania, a także niewielki ciężar i możliwość zastosowania w wersji przenośnej¹². Biorąc jednak pod uwagę fakt, że w momencie przeprowadzania przytoczonej analizy (1998 rok) powstające uzbrojenie spełniało wymienione kryteria, można śmiało stwierdzić, że współcześnie są one w większości spełnione przez uzbrojenie stosowane przez jednostki piechoty – kluczowy staje się więc wyłącznie odpowiedni dobór posiadanego przez państwa współczesnej Europy uzbrojenia i wyposażenia do potrzeb wojsk obrony terytorialnej danego kraju. Uwzględniając przytoczony pogląd krytykujący wykorzystywanie przez siły OT przestarzałego sprzętu, należy podkreślić konieczność „technologicznego nadążania” opisywanego rodzaju wojsk za standardami współczesnego pola walki – nie dziwi więc fakt wyposażania militarnych sił obrony terytorialnej państw Europy w bezałogowe statki powietrzne (czego przykładem mogą być choćby polskie Wojska Obrony Terytorialnej) przydatne w działaniach rozpoznawczych, ale także wykorzystywane do rażenia pojazdów oraz siły żywej przeciwnika. Z uwagi na powyższe nie stanowi zaskoczenia również fakt angażowania żołnierzy formacji o charakterze terytorialnym w realizację działań w cyberprzestrzeni (mające miejsce choćby w przypadku Estonii i Łotwy), która współcześnie jest równie ważna jak fizyczne, realne pole walki. Innym elementem charakterystycznym

¹⁰ K. Marczyk, *Ewolucja Armii Karabinierów (L'Arma dei Carabinieri) we Włoszech*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 3, s. 197.

¹¹ R. Jakubczak, J. Marczak, *Obrona terytorialna Polski...*, op. cit., s. 95–96.

¹² Ibidem, s. 96–99.

dla wyposażenia militarnych sił obrony terytorialnej są pojazdy, które najczęściej sprowadzają się do lekkich pojazdów kołowych (czterokołowców, samochodów terenowych), ale także samochodów ciężarowych¹³.

Kolejną charakterystyczna cecha militarnych sił obrony terytorialnej związana jest z ich przeznaczeniem w czasie wojny, które w przypadku państw Europy obejmuje przede wszystkim¹⁴:

- przygotowanie swoich stałych rejonów odpowiedzialności do prowadzenia w nich działań obronnych wobec zbrojnej agresji przeciwnika;
- ochronę granic państwa;
- obronę oraz ochronę kluczowych dla państwa obiektów, w tym infrastruktury krytycznej;
- zabezpieczenie przybycia sojusznicznych wojsk operacyjnych oraz osłonę ich rozwinięcia, a także prowadzenie działań bojowych we współdziałaniu z nimi;
- utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnianie funkcjonowania struktur administracji państwowej.

W oparciu o wymienione zadania można stwierdzić, że opisywane siły przeznaczone są przede wszystkim do działań obronnych – należy jednak podkreślić, że ze względu na ograniczone w porównaniu do wojsk operacyjnych wyposażenie i uzbrojenie powinny być one prowadzone na drugorzędnych kierunkach natarcia przeciwnika, a nawet ten rodzaj działań nie może być przez siły obrony terytorialnej prowadzony w sposób trwały. W momencie utraty możliwości obrony wojska obrony terytorialnej powinny przejść do działań nieregularnych, których prowadzenie stanowi kolejny element charakterystyczny opisywanych formacji. Sposób walki militarnych sił obrony terytorialnej nastawiony jest na nękanie przeciwnika w sposób nieprzerwany, szczególnie poza główną linią natarcia, na przykład poprzez wiązanie walką wycofujących się i odpoczywających sił przeciwnika. Kluczowa w realizacji opisanych działań jest terytorialność, stanowiąca podstawę funkcjonowania opisywanych sił (bez znaczenia na ich rodzaj). W przypadku militarnych sił obrony terytorialnej skuteczność realizacji działań obronnych oraz nieregularnych gwarantować ma znajomość ich stałych rejonów odpowiedzialności. Zgodnie z założeniami powinny być one odpowiednio przygotowane oraz znane żołnierzom, którzy w teorii powinni nie tylko zamieszkiwać opisywane tereny, ale również doskonalić w ich obrębach swoje umiejętności podczas regularnych ćwiczeń. Kwestia terytorialności dotyczy również organów dowodzenia, które swoje zadania powinny wykonywać możliwie samodzielnie lub w czasowym podporządkowaniu. Kluczowa do skutecznego wykorzystania militarnych sił obrony terytorialnej jest ich autonomiczność podczas działania w znanych sobie warunkach, a także współpraca ze sferą pozamilitarną opartą również o lokalne, charakterystyczne dla stałych rejonów odpowiedzialności struktury. Reasumując, charakterystyczną cechą militarnych sił obrony terytorialnej jest przynależność do struktur sił zbrojnych danego państwa. W większości państw Europy opisywane siły są niezwykle mobilne, co pozwala na wykorzystanie ich zarówno do działań regularnych, takich jak działania obronne czy ochrona infrastruktury krytycznej, ale także do działań nieregularnych, pozwalających na prowadzenie walki z przeciwnikiem na zajęтым przez niego terenie¹⁵. Militarne siły obrony terytorialnej tworzone są

¹³ M. Niedziela, *Wojska Obrony Terytorialnej w systemie bezpieczeństwa państwa*, Akademia WSB, Dąbrowa Górnicza 2022, s. 58–59.

¹⁴ M. Stachowski, *Koncepcja Wojsk Obrony Terytorialnej jako piątego rodzaju Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (materiał dyskusyjny)*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 3, s. 51–54.

¹⁵ R. Jakubczak, J. Marczak, *Obrona terytorialna Polski...*, op. cit., s. 144–149.

głównie z myślą o czasie wojny, podczas którego prowadzić mają działania w znanych sobie stałych rejonach odpowiedzialności, o które oparty powinien być ich system szkolenia oraz organy dowodzenia. Opisywana koncepcja sił obrony terytorialnej odnajduje swoje zastosowanie przede wszystkim w państwach nordyckich, bałtyckich oraz Polsce – główna różnica polega na wykorzystaniu tych sił w czasie pokoju, albowiem tylko w niektórych państwach, poza utrzymywaniem gotowości bojowej, militarne siły obrony terytorialnej znajdują swoje zastosowanie w działaniach kryzysowych (np. podczas klęsk żywiołowych) czy w prowadzeniu działań w cyberprzestrzeni¹⁶.

Charakterystyka paramilitarnych sił obrony terytorialnej

Choć opisany w uprzedniej części niniejszego artykułu rodzaj sił obrony terytorialnej stanowi dominujący model wśród państw współczesnej Europy, to w niektórych jej rejonach (szczególnie w państwach basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowej) przeważa forma odmienna. W większości z wymienionych państw zadania z zakresu obrony terytorialnej są bowiem realizowane przez wojskowe formacje o policyjnym statusie, nazywane gwardiami narodowymi. Charakterystyczną cechą opisywanego rodzaju sił obrony terytorialnej stanowi paramilitarny charakter, rozumiany jako umundurowanie i zorganizowanie na wzór wojskowy, a także lekkie uzbrojenie¹⁷. W większości są to siły o charakterze policyjnym i żandarmeryjnym, których wykorzystanie do obrony terytorialnej nie stanowi ich głównego przeznaczenia, a większość ich zadań realizowana jest w czasie pokoju. Do najbardziej charakterystycznych zadań paramilitarnych sił obrony terytorialnej (co zarazem odróżnia je od militarnego odpowiednika) są zadania policyjne, związane z zapewnianiem bezpieczeństwa oraz porządku publicznego – w odróżnieniu od policji opisywane siły szczególnie skuteczne są w dziedzinach kontrterroryzmu oraz ochrony granic, co przyczyniło się między innymi do ich wykorzystania w wojskowych misjach zagranicznych¹⁸.

Czynnikiem, który nie pozwala na jednoznaczne sklasyfikowanie paramilitarnych sił obrony terytorialnej jako siły policyjne lub militarne, jest zjawisko dualnej podległości, stanowiące ich cechą charakterystyczną. Opierając się na K. Marczyku, można stwierdzić, że pod przytoczonym terminem rozumieć można jednoczesną podległość formacji pod Ministerstwo Obrony Narodowej lub Sztab Generalny danego kraju oraz pod Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Gwardie narodowe, pomimo pokrewnych zadań, funkcjonują równolegle do sił policyjnych – w odróżnieniu od nich realizują one swoje zadania najczęściej na terenach pozamiejskich, pozostawiając tereny miejskie jako pole do działania dla policji oraz pokrewnych służb i inspekcji. Wspomniany podział widoczny jest szczególnie w państwach śródziemnomorskich – K. Marczuk zwraca uwagę na fakt, że taki podział prowadzi do doskonałej organizacji opisywanych sił na terenach całych państw, co umożliwia zapewnianie tzw. „nowoczesnej obrony terytorialnej”, stanowiąc porzucenie kształtowanych w okresie zimnej wojny koncepcji militarnych sił obrony terytorialnej¹⁹.

¹⁶ T. Małyś, *Wojska obrony terytorialnej w państwach bałtyckich...*, op. cit., s. 229.

¹⁷ K. Marczuk, *Trzecia opcja. Gwardie narodowe w wybranych państwach basenu Morza Śródziemnego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 33–34.

¹⁸ Ibidem, s. 176.

¹⁹ Ibidem, s. 37–40.

Oprócz występowania na terenie całego kraju kluczową cechą sił obrony terytorialnej jest współpraca z lokalną ludnością, która szczególnie eksponowana jest w wariantcie paramilitarnym, gdzie podstawę funkcjonowania stanowi wywiad osobowy. W przypadku państw basenu morza śródziemnego służba blisko lokalnej ludności poparta jest historycznie (gwardie narodowe w okresie XIX w. były bezpośrednio zaangażowane w proces państwo-twórczy) oraz wpisuje się w mentalność południowców, charakteryzującą się otwartością i zdystansowaniem do przyjętych norm kultury. I choć działania w czasie wojny nie należą do głównych zadań opisywanych formacji, to sympatia lokalnej ludności oraz pozyskane od niej informacje z pewnością okażą się kluczowe. Uwzględniając historyczne podwaliny gwardii narodowych i żandarmerii narodowych oraz ich bliskość wobec lokalnych społeczności, nie dziwi fakt, że tego typu formacje często spełniają funkcje gwardii honorowych, które oprócz udziału w uroczystościach czy wart przy miejscach pamięci zajmują się bezpośrednią ochroną najważniejszych osób w państwie oraz kluczowych obiektów²⁰.

Jak wspomniano w pierwszej części niniejszego artykułu, charakter sił obrony terytorialnej w danym państwie zależy od charakteru zagrożeń dla jego bezpieczeństwa – w przypadku paramilitarnych sił obrony terytorialnej (między innymi gwardii narodowych w państwach basenu Morza Śródziemnego oraz narodowej żandarmerii Francji) stanowią one odpowiedź między innymi na terroryzm oraz przestępczość zorganizowaną. Ponadto zadania gwardii narodowych o charakterze żandarmeryjnym zajmują się kwestiami związanymi z przestępczością transgraniczną, administracyjną oraz finansową. W odróżnieniu od znaczącej części militarnych sił obrony terytorialnej państw Europy w przypadku gwardii narodowych można mówić o bezpośrednim zaangażowaniu w działania o charakterze kryzysowym. W obliczu zdarzeń takich jak klęski żywiołowe czy katastrofy opisywane formacje aktywnie wspierają inne służby – nie tylko poprzez realizację standardowych zadań związanych z zapewnianiem bezpieczeństwa i porządku publicznego, ale także z kierowaniem ruchem drogowym, izolowaniem zagrożonego terenu, prowadzeniem ewakuacji zagrożonej ludności, a także dystrybucją pomocy humanitarnej i pomocą w pochówkach. Kluczowa rola paramilitarnych sił obrony terytorialnej (szczególnie w działaniach o charakterze kryzysowym) dotyczy także ostrzegania, alarmowania oraz mobilizowania innych sił zaangażowanych w realizację zadań.

Choć większość zadań paramilitarnych sił obrony terytorialnej związana jest z czasem pokoju, to opisywane formacje nie pozostają bezczynne w czasie wojny. Z posiadanych przez gwardie narodowe oraz żandarmerie kompetencji można wywnioskować ich zakres użyteczności w przypadku działań zbrojnych. Należy jednak podkreślić, że choć znacząca część gwardii narodowych posiada nadane prawem zadania związane z udziałem w obronie narodowej i terytorialnej, to trudno jednoznacznie określić sposób walki takich sił. Z pewnością można stwierdzić, że ze względu na lekkie wyposażenie i uzbrojenie, a także realizację zadań o charakterze policyjnym w czasie pokoju (zamiast szkolenia do walki z wojskami przeciwnika), paramilitarne siły obrony terytorialnej nie sprawdzą się jako działające na linii frontu wraz z wojskami operacyjnymi. Choć w okresie mobilizacji oraz przeorganizowania opisywanych formacji nastąpić może odpowiednie ich wyposażenie (w ciężki sprzęt pozwalający choćby na eliminowanie z walki pojazdów czy środków napadu powietrznego) oraz przeszkolenie, to wykorzystywanie tego rodzaju sił do bezpośredniego starcia z przeciwnikiem powinno następować w ostateczności. Paramilitarne siły obrony terytorialnej sprawdzą się przede wszystkim w roli zabezpieczenia zaplecza pola walki poprzez takie

²⁰ Ibidem, s. 244.

działania jak ewakuacja ludności cywilnej, utrzymywanie porządku i kierowanie ruchem (również na trasach przejazdów wojsk operacyjnych). W przypadku formacji o statusie żandarmerii zadania w czasie wojny skupiają się wokół pełnienia funkcji tzw. „wojskowej policji”, zatem zapewniania przestrzegania dyscypliny wśród sojusznicznych wojsk oraz ochrony kluczowych dla sił zbrojnych obiektów²¹.

Użyteczność paramilitarnych sił obrony terytorialnej (podobnie jak w przypadku ich militarnego odpowiednika) może być szczególnie dostrzegalna w działaniach nieregularnych, zakładających starcia poza główną linią natarcia, na zajętych przez przeciwnika terenach. Wówczas kluczowe może okazać się lekkie wyposażenie, rozmieszczenie na znanym sobie terenie oraz związanie z lokalnymi społecznościami. Konkludując, choć przeważająca część zadań paramilitarnych sił obrony terytorialnej związana jest z czasem pokoju, to przez wymienione cechy związane z ich terytorialnością oraz zdolności do prowadzenia wspomnianych działań nieregularnych pozwalają na stwierdzenie, że w momencie odpowiedniego zastosowania opisywane siły są w stanie realizować zadania związane z obroną terytorialną w czasie wojny, pomimo odmienności od dedykowanych bezpośrednio do tego celu sił militarnych.

Podsumowanie

Analiza ewolucji sił obrony terytorialnej w powojennej Europie ukazuje, że ich współczesny kształt jest rezultatem długotrwałego procesu, którego fundamentem były doświadczenia z II wojny światowej oraz realia zimnej wojny. W okresie dwubiegunowej rywalizacji polityczno-wojskowej kluczowe stało się włączenie społeczeństw w system obrony państw, co wynikało z rosnącego znaczenia zagrożeń powietrznych, dywersji oraz działań specjalnych. Europejskie państwa wypracowały wówczas różnorodne modele obrony terytorialnej – od formacji ściśle wojskowych, przez struktury rezerwowe po systemy milicyjne i pozawojskowe rozwiązania oparte na służbach wewnętrznych. Niezależnie od przyjmowanego modelu, ich zasadnicze zadania sprowadzały się do utrzymania porządku wewnętrznego, przeciwdziałania dywersji oraz ochrony kluczowych obiektów i infrastruktury. Po zakończeniu zimnej wojny znaczenie obrony terytorialnej w wielu krajach zmalało, jednak agresywna polityka Federacji Rosyjskiej – szczególnie wydarzenia na Ukrainie od 2014 roku – spowodowała ponowny wzrost jej roli w Europie Środkowo-Wschodniej oraz Skandynawii. W państwach tych dominują dziś militarne siły obrony terytorialnej będące integralną częścią sił zbrojnych. Wyposażane w nowoczesny sprzęt, w tym bezzałogowe statki powietrzne czy środki walki elektronicznej, przygotowywane są przede wszystkim do działań defensywnych i nieregularnych, prowadzonych w stałych, dobrze znanych rejonach odpowiedzialności. Ich zadania obejmują ochronę granic i infrastruktury krytycznej, wsparcie rozwinięcia wojsk sojusznicznych oraz prowadzenie działań obronnych, a w razie potrzeby – przejście do walki partyzanckiej. W czasie pokoju ich aktywność zależy od przyjętej doktryny: w części państw koncentrują się wyłącznie na budowaniu gotowości bojowej, w innych – wspierają system zarządzania kryzysowego. Odmienny model występuje w Europie Południowej i w niektórych państwach zachodnich, gdzie dominują paramilitarne

²¹ M. Niedziela, *Siły Obrony Terytorialnej w Europie*, Akademia WSB, Dąbrowa Górnicza 2024, s. 33–34.

siły obrony terytorialnej, takie jak gwardie narodowe czy żandarmerie. Struktury te, posiadające dualną podległość pod resorty obrony i spraw wewnętrznych, realizują na co dzień przede wszystkim zadania policyjne i administracyjne, ukierunkowane na zwalczanie terroryzmu, przestępczości zorganizowanej czy zagrożeń transgranicznych. Ich rola w czasie wojny jest ograniczona – nie są przeznaczone do walki na linii frontu, lecz do zabezpieczenia zaplecza działań bojowych, utrzymania porządku, ewakuacji ludności czy wsparcia logistycznego. Kluczowym atutem tych formacji pozostaje ich ścisły związek z lokalnymi społecznościami oraz zdolność do prowadzenia działań nieregularnych na zajętych terenach. Opisywane siły zgodnie z przyjętym w niniejszym artykule podziałem klasyfikowane są jako paramilitarne siły obrony terytorialnej.

Podsumowując, współczesne koncepcje obrony terytorialnej w Europie są silnie zróżnicowane i odzwierciedlają specyficzne uwarunkowania bezpieczeństwa poszczególnych państw. W regionie wschodnim i nordyckim dominują rozwiązania militarne przygotowane do wsparcia działań obronnych w razie agresji zbrojnej. W Europie Południowej i Zachodniej natomiast kluczową rolę pełnią struktury paramilitarne, koncentrujące się na bezpieczeństwie wewnętrznym i reagowaniu kryzysowym. Mimo różnic wszystkie modele łączą dążenie do efektywnego wykorzystania lokalnych zasobów i społeczności w celu zwiększenia odporności państwa na zagrożenia – zarówno militarne, jak i pozamilitarne.

Bibliografia

- Chocha B., *Obrona terytorium kraju*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1974.
- Jakubczak R., Marczak J., *Obrona terytorialna Polski na progu XXI w.*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1998.
- Małysa T., *Wojska obrony terytorialnej w państwach bałtyckich*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 3.
- Marczuk K., *Ewolucja Armii Karabinierów (L’Arma dei Carabinieri) we Włoszech*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 3.
- Marczuk K., *Trzecia opcja. Gwardie narodowe w wybranych państwach basenu Morza Śródziemnego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Mierzejewski D., *Bezpieczeństwo europejskie w warunkach przemian globalizacyjnych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011.
- Niedziela M., *Siły Obrony Terytorialnej w Europie*, Akademia WSB, Dąbrowa Górnicza 2024.
- Niedziela M., *Wojska Obrony Terytorialnej w systemie bezpieczeństwa państwa*, Akademia WSB, Dąbrowa Górnicza 2022.
- Stachowski M., *Koncepcja Wojsk Obrony Terytorialnej jako piątego rodzaju Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (materiał dyskusyjny)*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2017, nr 3.
- System ochrony granicy państwowej RP. Stan obecny i prognozy na przyszłość*, red. nauk. B. Wiśniewski, R. Jakubczak, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2015.
- Wiśniewski B., Prońko J., *Ogniwa ochrony państwa*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2003.

- Wiśniewski B., Sander G. S., *Zagrożenie, kryzys i sytuacja kryzysowa – jako uwarunkowania życia współczesnego człowieka*, „Biuletyn Informacyjny Techniki Przeciwpożarowej”, Nr 41, Issue 1, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej, Józefów 2016.
- Właściwości dywersji i jej zwalczania. Zarys problemu*, red. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2006.
- Współczesny wymiar funkcjonowania Straży Granicznej*, red. nauk. B. Wiśniewski, Z. Piątek, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2007.
- Wyzwania, szanse, zagrożenia i ryzyko dla bezpieczeństwa narodowego RP o charakterze wewnętrznym*, red. nauk. R. Jakubczak, B. Wiśniewski, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2016.

SUMMARY

Michał Niedziela

Military and paramilitary territorial defence forces – origins and characteristics of their typological distinction

This article constitutes a synthetic overview of contemporary concepts of territorial defence in Europe, focusing on their division into military and paramilitary models. The point of departure is the post-war development of the structures responsible for the defence of the state's territory, which over the following decades led to the formation of two distinct organisational approaches. In the first model, territorial defence forces constitute an integral part of the armed forces and include formations capable of conducting defensive and irregular operations within designated and well-known areas of responsibility. In the second model, tasks of this kind are carried out by police-type or gendarmerie-type formations, for which territorial defence represents an additional, but relevant, area of activity. This article organises these two approaches by identifying their key features and underlying logic, without referring to detailed national solutions. The aim of this study is to introduce a clear division of contemporary forms of territorial defence forces, which may serve as a point of reference for further research into this subject.

Key words: territorial defence, security, military forces, paramilitary formations, organisational model.

Data wpływu artykułu: 17.11.2025 r.

Data akceptacji artykułu: 8.12.2025 r.

